

Μνήμων

Τόμ. 16 (1994)

Λέον Τρότσκι, Τα Βαλκάνια και οι Βαλκανικοί πόλεμοι 1912-1913

ΕΛΕΝΗ ΓΑΡΔΙΚΑ-ΚΑΤΣΙΑΔΑΚΗ

doi: [10.12681/mnimon.568](https://doi.org/10.12681/mnimon.568)

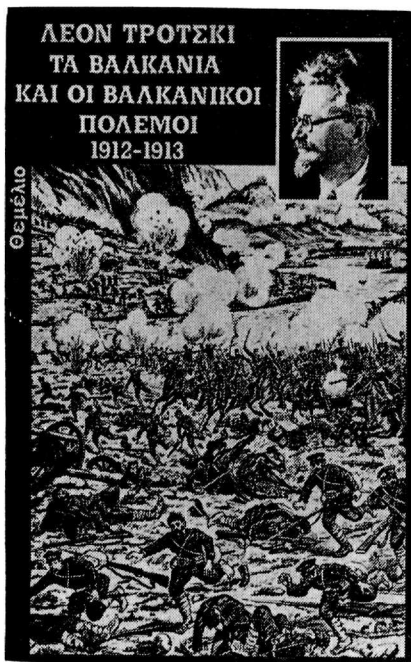
Βιβλιογραφική αναφορά:

ΓΑΡΔΙΚΑ-ΚΑΤΣΙΑΔΑΚΗ Ε. (1994). Λέον Τρότσκι, Τα Βαλκάνια και οι Βαλκανικοί πόλεμοι 1912-1913. *Μνήμων*, 16, 199–204. <https://doi.org/10.12681/mnimon.568>

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

Λέον Τρότσκι, Τὰ Βαλκάνια καὶ οἱ Βαλκανικοὶ πόλεμοι 1912-1913, μετάφρ. Παρασκευᾶ Ματάλα, Ἀθήνα, «Θεμέλιο», 1994, 525 σ.

Ἕνα βιβλίον μὲ τίτλον *The War Correspondence of Leon Trotsky: The Balkan Wars 1912-1913*, ἄγνωστο ὡς πρὶν ἀπὸ λίγα χρόνια στὸ δυτικὸ κόσμον, δημοσιεύθηκε στὴν Ἀμερική (Monad Press, Νέα Ὑόρκη) τὸ 1980 καὶ μεταφράστηκε ἀπὸ τὰ ἀγγλικά πρόσφατα ἀπὸ τὸν Παρασκευᾶ

Ματάλα γιὰ λογαριασμὸ τῶν ἐκδόσεων Θεμέλιο. Περιλαμβάνει, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ τὸ σημείωμα τοῦ ὀπισθόφυλλου τῆς ἑλληνικῆς ἐκδόσης ἀρθρα τοῦ Λ. Τρότσκι γραμμένα κατὰ τὴν περίοδο 1908-1914, στὴν πλειοψηφία τους δημοσιογραφικὲς ἀνταποκρίσεις ἀπὸ τις βαλκανικὲς χώρες κατὰ τὴ διάρκεια των πολέμων του

1912-1913, δημοσιευμένες στὴν εφημερίδα *Κιέβσκαϊα Μυσλ*.

Ἀναλυτικά, ἡ ἑλληνικὴ ἐκδοση περιλαμβάνει, προλογικά κατὰ κάποιον τρόπο, ὀρισμένα ἄρθρα γιὰ τὸ βαλκανικὸ ζήτημα καὶ τὸ σοσιαλισμὸ στὰ Βαλκάνια γραμμένα ἀπὸ τὸ 1908 ὡς τὸ 1910. Τὸ κύριο σῶμα τῆς συλλογῆς ἀποτελεῖται ἀπὸ ἄρθρα τὰ ὁποῖα ἔγραψε ὡς πολεμικὸς ἀνταποκριτὴς τῆς οὐκρανικῆς ριζοσπαστικῆς ἐφημερίδας μὲ μαρξιστικὴ ἀπόχρωση *Κιέβσκαϊα Μυσλ* (Σκέψη τοῦ Κιέβου) καθὼς καὶ ἀνταποκρίσεις τῆς ἴδιας περιόδου σὲ ἄλλες ἐφημερίδες ἀπὸ τις βαλκανικὲς πρωτεύουσες — κυρίως ἀπὸ τὴ Σόφια. Στὴν ἑλληνικὴ ἐκδοση, ἐν εἶδει ἐπιλόγου, ἔχουν προστεθεῖ 2 ἄρθρα γραμμένα κατὰ τὸν Ἀ' παγκόσμιον πόλεμον, τὰ ὁποῖα προέρχονται ἀπὸ τὴν ἐκδοση Trotsky, *La Guerre et la Révolution*, Παρίσι 1974. Δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ ἀντιληφθεῖ κανεὶς τὸ λόγο γιὰ τὸν ὁποῖο προστέθηκαν στὴν ἑλληνικὴ ἐκδοση: οὔτε ἡ θεματικὴ τους σχέση μὲ τὰ ὑπόλοιπα κείμενα εἶναι ιδιαίτερα στενὴ, οὔτε θὰ πρέπει νὰ εἶναι τὰ μόνον ἄρθρα περὶ τοῦ Ἀνατολικοῦ ζητήματος ποὺ ἔγραψε ὁ Τρότσκι γιὰ τοὺς Ρώσους ἀναγνώστες του τὴν περίοδο μεταξὺ 1914 καὶ 1917.

Ἡ συλλογὴ αὐτὴ παρουσιάζει πολλὰ πλὴ ἐνδιαφέρον, ἰδεολογικὸ, πολιτικὸ, καὶ ἱστορικὸ.

Πρῶτα πρῶτα, πρέπει νὰ τονισθεῖ ὅτι κείμενα τοῦ Τρότσκι τῆς περιόδου πρὶν ἀπὸ τὴ Ρωσικὴ Ἐπανάσταση ἦσαν καὶ ἐξακολουθοῦν ἐν πολλοῖς νὰ εἶναι ἄγνωστα στὸ δυτικὸ κόσμον. Τὰ κείμενα γιὰ τὰ Βαλκάνια ποὺ ἐκδίδονται στὴ συλλογὴ αὐτὴ εἶχαν περιληφθεῖ στὴν ἐπίσημη σοβιετικὴ ἐκδοση τῶν Ἔργων τοῦ Τρότσκι ποὺ

άρχισε το 1923 και διακόπηκε το 1927, αλλά στη Δύση έγιναν προσιτά μόλις το 1980, χάρη στην αμερικανική έκδοση. Κατά συνέπεια, στο μελετητή της μαρξιστικής σκέψης, ή συλλογή αυτή παρέχει σημαντική πρώτη ύλη για τη μελέτη της πρώιμης σκέψης του Τρότσκι, για την αντίχρηση στοιχείων που επιβιώνουν ή διαφοροποιούνται στα μεταγενέστερα έργα του, για παράδειγμα ως προς τα αίτια και τη δυναμική του σοσιαλιστικού κινήματος στις μη ανεπτυγμένες χώρες· τις επιρροές που δεχόταν, για παράδειγμα από το βιεννέζικο περιβάλλον και ιδιαίτερα τη Σχολή της ψυχανάλυσης. Όλα αυτά και πολλά ακόμα συναφή σωστά επισημαίνονται στην πολύ φροντισμένη εισαγωγή του μεταφραστή Π. Ματάλα.

Διαβάζοντας, ωστόσο, τα ίδια τα κείμενα του Τρότσκι, και μάλιστα τα πρό του 1912, διαπιστώνει κανείς ότι η πρώιμη σκέψη του Τρότσκι σημαδεύεται από τα «τελεολογικά» στερεότυπα της ανατολικής έκδοσης της μαρξιστικής σκέψης, που χαρακτηρίζει και πολλά από τα κείμενα του πρώιμου ελληνικού μαρξισμού. Στερεότυπα που συχνά εμποδίζουν την αναλυτική σκέψη να συνεκτιμήσει, πέρα από την πρόθεση του ύποκειμένου, τους οικονομικούς μηχανισμούς της συγκεκριμένης κοινωνίας. Παράδειγμα:

«Το σουλτανικό καθεστώς όχι μόνο υπέσκαψε τα οικονομικά θεμέλια του κράτους με την πολιτική που ακολούθησε, αλλά και παρακάλυψε συνειδητά τη δημιουργία βιομηχανιών, από έναν οργανικό φόβο για το προλεταριάτο» (σ. 53).

Δεν πρέπει να διαφεύγει της προσοχής, ωστόσο, ότι η πολιτική ανάλυση απευθύνεται σε ρωσικό άναγνωστικό κοινό έφημερίδας, κυριαρχείται από το στοιχείο της πολιτικής επικαιρότητας και είναι προσανατολισμένη προς τα συμφέροντα της Ρωσίας (διόρθωση: της ρωσικής εργατικής τάξης).

«Με αυτόν τον τρόπο [με τη σύγκληση της Δεύτερης Βαλκανικής Διάσκεψης των σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων των Βαλ-

κανίων] αναδύεται μπροστά στα μάτια μας, από το χάος και το σκοτάδι των Βαλκανίων, ένα ενιαίο τμήμα της Σοσιαλιστικής Διεθνούς.

»Το γεγονός αυτό είναι εξαιρετικά σημαντικό για τους εργάτες της Ρωσίας. Απ' εδώ και στο εξής καμιά επέμβαση του τσαρισμού, για να καθορίσει τη μοίρα της πολυπαθούς χερσονήσου, δε θα γίνεται χωρίς να βρει απέναντί της τη σθεναρή αντίσταση της βαλκανικής σοσιαλδημοκρατίας. Στα ψέματα των αστικών κομμάτων περί αδελφότητας των Σλάβων και στις κατηγορίες ότι προδίδουμε τα συμφέροντα των Σλάβων των Βαλκανίων μπορούμε τώρα να αντιπαραθέσουμε ένα αδιαμφισβήτητο γεγονός: το προλεταριάτο των Βαλκανίων δεν είναι μαζί μας, αλλά μαζί μας. Μαζί με μας παλεύει ενάντια στον τσαρισμό, που τώρα, μετά τη ρωσο-ιαπωνική συμφωνία, έχει λυτά τα αρπακτικά του χέρια για λεηλασία στην Περσία και δολοπολικές στα Βαλκάνια. Μαζί με μας έχει κηρύξει ανέκδοτο πόλεμο ενάντια στον πανσλαβισμό, τόσο στη χοντροκομμένη ασιατική εκδοχή του όσο και στη φιλελεύθερη καντένικη.

»Η ιστορική εγγύηση για την ανεξαρτησία των Βαλκανίων και για την ελευθερία της Ρωσίας βρίσκεται στην επαναστατική συνεργασία των εργατών της Πετρούπολης και της Βαρσοβίας με τους εργάτες του Βελιγραδίου και της Σόφιας». (*Πράβντα*, 1/14 Αυγ. 1910).

Η πολιτική ανάλυση που κυριαρχεί στα πρώτα άρθρα της συλλογής σήμερα μοιάζει ανεπιτήδευτη και άπλουστευτική. Τα άρθρα όμως που έχουν γραφτεί από τις βαλκανικές πρωτεύουσες την περίοδο των πολέμων αποκαλύπτουν ένα διαφορετικό Τρότσκι. Η αξία των άρθρων αυτών εγκρίνεται στην εγγυρότητα της μαρτυρίας και στην αναλυτικότητα του παρατηρητή. Και εδώ, ως σημειωθεί ή ιστορική και πολιτική αξία του υλικού της συλλογής. Ο μεταφραστής και συντάκτης της εισαγωγής σωστά επιλέγει να μη σχολιάσει την πλευρά αυτή της άρθρογραφίας του Τρότσκι. Μικρή αξία θα είχε άλλωστε το να προτάξει

ὡς σχολιασμὸ τῶν ἄρθρων τῆς περιόδου 1912-1913 τὸ σχολιασμὸ τῆς συγκυρίας τοῦ 1994, τοῦ συγκεκριμένου δηλαδή ἔτους ἐκδόσεως· αὐτὸ ποὺ προέχει εἶναι τὸ νὰ ἐπιτρέψει στὸν ἀναγνώστη νὰ σχολιάσει ὁ ἴδιος τὴν ἐκάστοτε ἐπικαιρότητά τους.

Θὰ ἔλεγα, ὥστόσο, ὅτι ἡ συλλογὴ αὐτὴ προσφέρει περισσότερο ὕλικό γιὰ τὸ μελετητὴ τῆς ἱστορίας τῆς Βαλκανικῆς καὶ λιγότερο, πέρα ἀπὸ τὶς γενικευτικὲς κοινοτοπίες, γιὰ συγκρίσεις μὲ τὴν ἐπικαιρότητα τῆς δεκαετίας τοῦ '90. Γενικευτικὲς κοινοτοπίες, ὅπως: «οὔτε ἓνα ἀπ' αὐτὰ τὰ βαλκανικὰ ἔθνη δὲν κατόρθωσε νὰ συμμαζέψει ὅλα τὰ σκορπισμένα κομμάτια του. Καὶ ταυτόχρονα ὅλα τους, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς Ρουμανίας, περιέχουν τώρα [1913] στὴν επικράτειά τους μιὰ συμπαγὴ ἐχθρική μειονότητα». (σ. 408).

Ἡ προσφυγὴ σὲ ἀπλουστευτικὰ ἐρμηνευτικὰ στερεότυπα δὲν παρατηρεῖται στὰ βαλκανικὰ κείμενα τοῦ Τρότσκι, στὰ ὁποῖα μαρτυρεῖται βαθειὰ γνώση τῶν μηχανισμῶν τῆς τοπικῆς κοινωνίας:

«Ἡ καπιταλιστικὴ ἀνάπτυξη δὲν ἔχει ἀκόμη ξεπεράσει ἐδῶ [στὴ Σερβία] τὸ στάδιο τῆς πρωταρχικῆς συσσώρευσης, καὶ ἐτοῖο ἡ ἐθνικὴ μορφή του κεφαλαίου εἶναι τὸ ἐμπορικὸ καὶ τοκογλυφικὸ κεφάλαιο. Τὸ εὐρωπαϊκὸ χρηματιστικὸ κεφάλαιο, δουλεύοντας μέσα ἀπὸ τὰ πολλὰ τραπεζικὰ πλοκάμια ποὺ ἔχει ἀπλώσει στὴ χώρα, ἔχει προσκολληθεῖ ἄμεσα στο τοπικὸ τοκογλυφικὸ κεφάλαιο καὶ ἀπομυζᾷ ὅ,τι μπορεῖ ἀπὸ τὴν ἐθνικὴ οἰκονομία — πρὶν ἀκόμα κάνει σοβαρὰ βήματα γιὰ νὰ ἀναπτύξει βιομηχανία στὴν ἴδια τὴ Σερβία». (σ.132).

Γράφοντας ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ θέατρο τῶν ἀνταποκρίσεων, μακριὰ ἀπὸ τὴν ἀποκλειστικὴ ἐπιρροή τῶν σοσιαλδημοκρατικῶν συνεδρίων, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἐπιστροφή του στὴ Βιέννη στίς ἀρχὲς τοῦ 1913, ὁ Τρότσκι ἐμφανίζεται ἀπαλλαγμένος ἀπὸ τὰ σοσιαλδημοκρατικὰ στερεότυπα. Μέσα ἀπὸ τὴν ἀτμόσφαιρα τῆς ἐμπόλεμης Σόφιας γράφει γιὰ τοὺς ἀναγνώστες του διεισδυτικότερες ἀναλύσεις γιὰ τὸ βουλγαρικὸ κοινοβουλευτικὸ (σ. 115-125) ἀλλὰ καὶ γιὰ

τὶς ἰδιαιτερότητες τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τῶν βαλκανικῶν κυβερνήσεων (σ. 110-114, 119-120). «Ἄν καὶ δὲν ἐγκαταλείπει τὴν ἰδέα τῆς βαλκανικῆς δημοκρατικῆς ὁμοσπονδίας ὡς τὴν τελικὴ λύση τοῦ βαλκανικοῦ προβλήματος οὔτε μετὰ ἀπὸ τὶς πρῶτες συμμαχικὲς νίκες (σ. 148), ἀλλὰ οὔτε καὶ μετὰ τὸν ἐνδοσυμμαχικὸ πόλεμο (σ. 408), ἡ ἀνάλυση τῆς τρέχουσας πραγματικότητος χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἐντυπωσιακὸ ρεαλισμὸ:

«Ὁ Βαλκανικὸς πόλεμος εἶναι μιὰ ἀπόπειρα νὰ ἐπιλυθεῖ, μὲ τὸ συντομότερο δυνατὸ τρόπο, τὸ ζήτημα τῆς δημιουργίας νέων κρατικοπολιτικῶν μορφῶν, ποὺ θὰ εἶναι καλύτερα προσαρμοσμένες στὶς ἀνάγκες τῆς οἰκονομικῆς καὶ πολιτισμικῆς ἀνάπτυξης τῶν βαλκανικῶν λαῶν (σ. 110).

»Ἡ πολιτικὴ δημοκρατία υἱήρξε [στὴ Βουλγαρία] τὸ φυσικὸ σημεῖο ἐκκίνησης γιὰ τὴν ανεξάρτητὴ πολιτικὴ εξέλιξη τῶν τελευταίων τρισήμισι δεκαετιῶν. Πρὶν ἀπὸ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς χώρας, ὅλες οἱ ἀντιφάσεις διαλύονταν μέσα σὲ μιὰ βασικὴ ἀντίφαση: καθεστὶ τὸ βουλγαρικὸ ἀντιπαραθέτονταν σὲ καθεστὶ τουρκικὸ. Ἡ τουρκικὴ κυριαρχία ἦταν ἡ ἐνσάρκωση τῆς κοινωνικῆς δυστυχίας, τῶν πολιτικῶν συμφορῶν, τῶν ἐθνικῶν ταπεινώσεων. Καθεστὶ βουλγαρικὸ ἐμφανιζόταν καὶ θεωροῦνταν πὺς ἀνήκει στὴν ἴδια κατηγορία, μιὰ ποὺ ἦταν ἐξίσου στερημένο δικαιωμάτων. Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, ἡ ἀποτίναξη τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ δὲν μπορούσε παρὰ νὰ σημαίνει τὴν ἀπελευθέρωση καὶ πολιτικὴ ἐξομοίωση ὅλων τῶν Βουλγάρων. Αὐτοὶ ποὺ ἦσαν ἰσότιμα στερημένοι δικαιωμάτων πρέπει νὰ γίνουν ἰσότιμα κάτοχοι δικαιωμάτων. Ἡ βουλγαρικὴ διανόηση, ὑπὸ τὸν Πέτρο Καραβέλωφ, βρήκε μιὰ ἐτοιμὴ ἐκφραση αὐτῆς τῆς νέας κατάστασης πραγμάτων στὶς δυτικοευρωπαϊκὲς φόρμουλες τῆς κοινοβουλευτικῆς δημοκρατίας... Θεσμοὶ ποὺ ἀναπτύχθηκαν στὴ Δύση μέσα ἀπὸ παρατεταμένους ἐσωτερικοὺς ἀγῶνες, ὡς ἀπάντηση στὶς ἀπαιτήσεις τῶν νέων τάξεων, μεταφυτεύθηκαν ἐδῶ, σὲ ἐτοιμὴ μορφή, μονομιᾶς, γιὰ νὰ σχηματιστοῦν τὶς σχέσεις ποὺ

αποκαλύφθηκαν μετά τη μηχανική αφάιρεση του βαριού ισοπεδωτικού καπακιού της τουρκικής κυριαρχίας». (σ. 122-123).

Ἡ ἀναγκαστική του ἐπαφή μετὰ τὴ βαλκανική καθημερινότητα τοῦ ἐπιβάλλει νὰ παραδεχθεῖ, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ τί θεωρεῖ σωστὴ ἢ λάθος ἐπιλογή, ὅτι ὁ πόλεμος δὲν ἔγινε «τεχνητὰ ἀπὸ τὰ πάνω», ὅτι οἱ ἀποφάσεις τῆς κυβέρνησης βρίσκονται σὲ ἀντιστοιχία μετὰ τὴ λαϊκὴ ἐπιθυμία (σ. 198).

Πολὺ ἐνδιαφέρουσα γιὰ τὸν ἱστορικὸ-ἐρευνητὴ εἶναι ἡ παρατήρηση ὅτι καθοριστικὸ ρόλο στὴν «αποφασιστικότητα των βαλκανικῶν κυβερνήσεων, που με μια πρώτη ματιά μοιάζει πολύ με απερισκεψία» εἶναι ἡ πεποίθησή τους ὅτι ἐνεργοῦσαν «σύμφωνα με τις ἐπιθυμίες της Ρωσίας» (σ. 198). Αὐτὴ ἡ ἐρμηνεία, διατυπωμένη ἀπὸ τὴ Σόφια με ἀσυνήθιστα κατηγορηματικὸ τρόπο, ἐξηγεῖ καὶ τὴ διαφορά στὸ βαθμὸ ἀποφασιστικότητας γιὰ κινήτοπιση ἀνάμεσα στὴ Σόφια καὶ στὴν Ἀθήνα.

Πολὺ διαφωτιστικὸ καὶ ἔγκυρο τόσο γιὰ τὶς ἐπιδιώξεις τῆς βουλγαρικῆς πολιτικῆς, ὅσο καὶ γιὰ τὴν ἀνάλυση καὶ ἀξιολόγηση τῶν παραγόντων τῆς βαλκανικῆς κρίσης εἶναι τὸ ἄρθρο μετὰ τίτλο «Ἡ Βουλγαρία καὶ ἡ ρωσικὴ διπλωματία (Συζήτηση με ἕνα βούλγαρο πολιτικὸ)» (σ. 214-222).

Ὁ Τρότσκι δὲν διστάζει νὰ παραθέσει τὶς ἐντυπώσεις του ἀκόμη καὶ ἂν σ' αὐτὲς δοκιμάζονται οἱ ἰδέες του. Παραδειγμα, τὸ ἄρθρο «Οἱ Τσέτνικ καὶ ὁ πόλεμος» (σ. 281-291). Ἀφοῦ παραθέτει τὴν πρόσφατη ἱστορία τοῦ αὐτονομιστικοῦ κινήματος, ὅπως τὴν ἐκθέτει ἕνας ἀπὸ τοὺς πρωταγωνιστές του, ὁ Κρίστο Μάτωφ, λίγο μετὰ τὴν ἐναρξὴ τοῦ πολέμου, ἐμφανίζει τὸν ἴδιο τὸν Μάτωφ νὰ διερωτᾶται:

«Τί ἐπιδιώκουμε; Ἀυτονομία τῆς Μακεδονίας ἢ ἐνώση μετὰ τὴ Βουλγαρία; Εἶναι εὐλόγο νὰ κάνετε αὐτὴ τὴν ἐρώτηση. Κι ἀν μὲν τὴ θέτατε πρὶν ἀπὸ τὸν πόλεμο δὲν θὰ εἶχα κανένα δισταγμὸ νὰ ἀπαντήσω. Τώρα ὅμως, που πολεμάμε μαζὶ μετὰ τὴ Σερβία καὶ τὴν Ελλάδα ὡς σύμμαχοι, πρέπει νὰ σὰς ζητήσω τὴν ἀδεία νὰ μὴν ἀπαντήσω

στὴν τελευταία σὰς ἐρώτηση». (σ. 289).

Καὶ ὁ Τρότσκι καταλήγει, σχολιάζοντας τὴ ρευστότητα τοῦ μακεδονικοῦ ἐθνικισμοῦ, τοῦ ὁποῖου τὴ θέση ἔχει πάρει ὁ ἑλληνικὸς, ὁ σερβικὸς καὶ ὁ βουλγαρικὸς (σ. 408):

«Μετὰ ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀπόπειρα, τὴν κολοσσιαία στις προσπάθειες καὶ θυσίες που ἀπαιτεῖ νὰ κοπῆ ὁ γόρδιος δεσμὸς των Βαλκανίων, δε θὰ μπορεῖς πια νὰ πείσεις κανένα νὰ συνεχίσει νὰ βάζει βόμβες στα χουκουμέτ [κυβερνεῖα] τῆς Μακεδονίας. Ἡ τσέτνικ πάλι ἔχει περῆλθει σὲ ἀχρηστία. Ὁ Κρίστο Μάτωφ καὶ οἱ φίλοι του ἀνήκουν σ' ἕνα ὑπὸ ἐξαφάνιση πολιτικὸ εἶδος». (σ. 291).

Σὲ ἄλλο σημεῖο, ἐξηγώντας ὅτι τὰ στοιχεῖα αὐτά, ἐξ αἰτίας τῆς συμπεριφορᾶς τους, προσκρούουν στὴ δομὴ τῆς συντεταγμένης κοινωνίας, ἐμφανίζεται ἀπόλυτα ἀπορριπτικὸς:

«Ἦδη πρὶν ἀπὸ τὸν πόλεμο υπῆρχαν στὴ Μακεδονία αρκετὰ στοιχεῖα κοινωνικῆς ἀποσύνθεσης καὶ πολιτικῆς ἀναρχίας. Ἡ ἀνάρτηκη πάλι καὶ οἱ δυναμιτισμοὶ προσδῶσαν ἕνα στρατιωτικὸ φωτιστέφανο σ' αὐτὰ τα στοιχεῖα, ἐμφυσώντας τους τὴν πεποίθησιν πως ὅλα τους εἶναι ἐπιτρεπτά. Προσωρινὰ ὁ πόλεμος τους ἀπορρόφησε. Τώρα ὅμως ἦρθαν καὶ πάλι στὴν ἐπιφάνεια, ολότεια διεφθαρμένοι ἀπὸ τὸν πόλεμο». (σ. 332).

Ἐνα ἄλλο πολὺ ἐνδιαφέρον στοιχεῖο τῆς σκέψης τοῦ Τρότσκι, ἐντονο ἰδιαιτέρα στὰ πρῶτα κείμενα τῆς συλλογῆς, ποὺ πρέπει νὰ σχολιασθεῖ εἶναι ἡ ἀπόλυτη υιοθέτηση τῆς ἰδέας τῆς Βαλκανικῆς Ὁμοσπονδίας ὡς λύσης στὸ πρόβλημα τῆς κρίσης τοῦ βαλκανικοῦ ἐθνικισμοῦ. Ἡ ἰδέα αὐτὴ κυριαρχοῦσε στὴν πολιτικὴ πλατφόρμα τῶν σοσιαλιστικῶν κινήματων ὅλων τῶν βαλκανικῶν κρατῶν καὶ τῆς Ρωσίας, ἐξυπηρετοῦσε τὸ στόχο τῆς ἐνιαίας οικονομικῆς ἀνάπτυξης καὶ ἀπέφευγε τὸ δίλημμα κάθε εἰρηνιστῆ νὰ ἐπιλέξει ἀνάμεσα στὴ διατήρηση τῆς Ὀθωμανικῆς Ἀυτοκρατορίας καὶ στὸν ἐπιθετικὸ πόλεμο γιὰ τὴν ἀποτίναξη τοῦ σουλτανικοῦ καθεστώτος. Τέλος, δὲν

εἶναι τυχαῖο, ἀν καὶ δὲν τονίζεται στὴν παρούσα ἔκδοση, ὅτι ἡ ἰδέα τῆς πολυεθνικῆς ὁμοσπονδίας καλλιεργήθηκε μέσα στοὺς χώρους τῶν τριῶν ἀνατολικῶν πολυεθνικῶν αὐτοκρατοριῶν — τῆς ὀθωμανικῆς, τῆς ρωσικῆς καὶ τῆς αὐστροουγγρικῆς.

Ἐκεῖ ποὺ κατ' ἐξοχὴν δοκιμάζεται ἡ πίστη τοῦ Τρότσκι στὴ λύση τῆς Βαλκανικῆς ὁμοσπονδίας εἶναι στὴν περίπτωση τῆς ρήξης τῆς συμμαχίας. Ἡ ἀνάλυση τῶν αἰτίων καὶ τῶν μηχανισμῶν ποὺ ὀδήγησαν στὴν ἐνδοσυμμαχικὴ σύρραξη γίνεται μὲ ἰδιαίτερη ὀξυδέρκεια καὶ ὁ καταλογισμὸς τῶν εὐθυνῶν μὲ πρωτοφανῆ ὀξύτητα:

«Μια χούφτα ανθρώπων που πίστεψαν ὅτι η κατάρρευση της Τουρκίας, που ετοιμαζόταν ἐδῶ και αἰῶνες, ἦταν ἔργο της δικῆς τους ιδιοφυΐας, δυνάμεις και αποφασιστικότητας, φανταστήκανε πῶς μπορούσαν να δίνουν κατὰ βούληση εντολές... στη Σερβία, στην Ελλάδα και τη Ρουμανία...» (σ. 384).

Ἄλλὰ ἡ πίστη του στὴν ὁρθότητα τῆς πρότασής του ἐνδυναμώνεται ἀπὸ τὴν κρίση τοῦ Β' βαλκανικοῦ πολέμου τόσο, ὅση εἶναι καὶ ἡ ἀπαισιοδοξία του γιὰ τὶς ἄμεσες προοπτικὲς ἐνὸς παρόμοιου ἐγχειρήματος. Τὸ σχόλιο γιὰ τὴ Συνθήκη τοῦ Βουκουρεστίου εἶναι πιερό:

«Ἡ οικονομικὴ ἀνάπτυξη απαιτεῖ μια τελωνειακὴ ἔνωση ὡς πρῶτο βῆμα πρὸς μια ὁμοσπονδία ὅλων των βαλκανικῶν κρατῶν. Καὶ ἀντὶ αὐτοῦ βλέπουμε τὴν εχθρότητα του καθενὸς ἐναντίον ὅλων, καὶ ὅλων ἐναντίον του καθενός. Τὰ βαλκανικὰ κράτη τρέφουν το ἀμοιβαῖο μίσος, καὶ τὸ ἴδιο φανερό μίσος αἰσθάνονται καὶ τὰ κομμάτια των εθνῶν που εἶναι παγιδευμένα μέσα στα χωριστὰ κράτη. Οἱ υλικοὶ πόροι της χερσονήσου ἐξαντλήθηκαν γιὰ ἓνα μεγάλο διάστημα, καὶ οἱ εθνικο-πολιτικὲς σχέσεις ἐγίναν πιο συγκεχυμένες ἀπὸ ὅ,τι ἦταν πρὶν ἀπὸ τον πόλεμο». (σ. 408-409).

Σήμερα, ποὺ διαπιστώνουμε τὴ συνύπαρξη τῶν δύο αὐτῶν τάσεων σὲ μία περίοδο μεγάλης ρευστότητας στὶς διεθνεῖς σχέσεις, μὲ τὴν αἵματηρὴ διάλυση τῶν πολυεθνικῶν «ὁμοσπονδιῶν» (Γιουγκοσλαβία

καὶ Σοβιετικὴ Ἐνωση) καὶ τὴν ταυτόχρονη περιπετειώδη ὀλοκλήρωση τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνώσεως, εἶναι εὐκόλο νὰ ἀντιληφθοῦμε καὶ τὴ σκοπιμότητα καὶ τὴν ἐσωτερικὴ λογικὴ τῶν δύο αὐτῶν τάσεων καὶ νὰ διευκολυνθοῦμε στὴν κατανόηση τῆς πολιτικῆς σκέψης τοῦ παρελθόντος.

Στὴ σκέψη τοῦ Τρότσκι, ὁ ρόλος τοῦ πολεμικοῦ ἀνταποκριτῆ ἐναλλάσσεται καθημερινὰ μὲ τὸ ρόλο τοῦ πολιτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ ἀναλυτῆ, γεγονός ποὺ δὲν φαίνεται ἀρκετὰ στὸ βιβλίο, διότι τόσο ὁ συλλέκτης τῶν ἄρθρων ὅσο καὶ ὁ ἐπιμελητῆς τῆς ἐλληνικῆς ἔκδοσης φρόντισαν νὰ ὁμαδοποιήσουν τὰ ἄρθρα κατὰ θέμα καὶ ἐφημερίδα μὲ σκοπὸ τὴ διατήρηση τῆς ἀρχικῆς συνοχῆς τῶν ἀνταποκρίσεων, ἀντὶ νὰ τὰ παραθέσουν κατὰ ἀπόλυτη χρονολογικὴ σειρά.

Ἔτσι, ἴσως νὰ ξενίζει ἀρχικὰ τὸν ἀναγνώστη τὸ γεγονός ὅτι μέσα στὴν ἔνταση τῶν πρώτων πολεμικῶν συγκρούσεων ὁ Τρότσκι ἀναλύει τὴν πολιτικὴ κατάσταση τῆς Βουλγαρίας ἢ σκιαγραφεῖ τὶς κυρίαρχες φυσιογνωμίες τῆς σερβικῆς πολιτικῆς σκηνῆς, ἐνῶ ἄλλα ἄρθρα του ποὺ ἀναφέρονται στὶς πρώτες ἐμπειρίες του στὴ Σόφια ἔχουν τοποθετηθεῖ στὰ κεφάλαια γιὰ τοὺς τραυματίες ἢ τὴ λογοκρισία. Ἄλλὰ ὁ Τρότσκι δὲν ξεκίνησε γιὰ τὴν ἐμπόλεμη ζώνη γιὰ νὰ μεταφέρει στοὺς ἀναγνώστες του τὰ πολεμικὰ γεγονότα τῆς Βαλκανικῆς, ἀλλὰ γιὰ νὰ φθάσει «σε μια καλύτερη κατανόηση των πολιτικῶν της ηθῶν» (σ. 149).

Θὰ πρέπει ἐπομένως νὰ διαβάσουμε τὶς ἀνταποκρίσεις του ὄχι σὰν μεταφορὰ τῶν ἐμπειριῶν του ἀπὸ τὸν πόλεμο, ἀλλὰ πρῶτα σὰν ἀνάλυση τῆς πολιτικῆς ἐξέλιξης τῆς περιοχῆς — χωρὶς νὰ παραλείπεται ἡ κοινωνικὴ παρατήρηση. Στὸν τομέα τῆς κοινωνικῆς κριτικῆς, ἐντυπωσιάζει ἡ περιγραφή τῆς φτωχῆς ἐβραϊκῆς συνοικίας «Γιούτς Μπουνάρι» στὸ περιθώριο τῆς ἐξευρωπαϊσμένης Σόφιας (σ. 275-280) καὶ ἰδιαίτερα ἡ παρατήρηση ὅτι ἀναζητώντας διέξοδο ἀπὸ τὴ μιζέρια, ἄλλοι «παρηγοροῦνται με τὸ μῦθο του βασιλείου της Σιών», ἐνῶ ἄλλοι «μετέφεραν τὶς ἐλπίδες

τους στη σοσιαλιστική διεθνή των εργαζομένων» (σ. 278).

Μεταφορά των έμπειριών από τον πόλεμο δέν σημαίνει για τον Τρότσκι μετάδοση των άνακoinωθέντων των Γενικών Έπιτελειών, αλλά καταγραφή των άφηγήσεων των τραυματιών και αιχμαλώτων, άφηγήσεων πού, όπως ο ίδιος λέει, χαρακτηρίζονται από έντονη ύποκειμενικότητα. Στις σχετικές άφηγήσεις ο Τρότσκι άφιερώνει άρθρα πού καλύπτουν ένα όλόκληρο κεφάλαιο· για νά συμπεράνει:

«Τα σύνορα ξαναχαράσσονται στη Βαλκανική Χερσόνησο· όμως η τρομακτική κληρονομιά του πολέμου — μια τραυματισμένη, σακατεμένη, και πνευματικά κατεστραμμένη γενιά εργαζόμενου κόσμου— θα βραίνει για πολύ καιρό πάνω στην πολιτιστική ανάπτυξη της μικρής χώρας» (σ. 234).

Σημαίνει και καταγραφή τής άπερίγραπτης φρίκης και άποκτήνωσης των σφαγών, όπως τις περιγράφει άπαλλαγμένος από τή βουλγαρική λογοκρισία, μετά τήν επιστροφή του στη Βιέννη (σ. 349-355).

Έδω ύπάρχει τόπος και για τήν άνάλυση τής θέσης του άτόμου στην ιστορική διαδικασία, όπως για παράδειγμα στην περίπτωση του ρόλου του σέρβου πρωθυπουργού Πάσιτς (σ. 145) ή τής εϋθύνης των Βούλγαρων πολιτικών στη συντριβή τής Βουλγαρίας από τους πρώην συμμάχους τής (σ. 380).

Τό ύφος του λόγου είναι ζωντανό και γλαφυρό, όπως στην περίπτωση του διαλόγου δύο Σέρβων πού προσπαθούν νά σκια-

γραφήσουν τήν αίνιγματική προσωπικότητα του Σέρβου πρωθυπουργού Πάσιτς (σ. 139-140). Τό πρώτο πού έντυπωσιάζει τον άναγνώστη είναι τό χιούμορ του, ένα χιουμοριστικό στύλ σκιτσογράφου, όπως περιγράφει χαρακτηριστικές σκηνές από τό πέρασμά του από τήν ευρωπαϊκή Βιέννη στο πολύγλωσσα, πολυεθνικά και πολύχρωμα Βαλκάνια (σ. 89-94). Σύντομα όμως ή χιουμοριστική παρατήρηση δίνει τή θέση τής στη σκληρή περιγραφή τής όμότητας τής πολιτικής και των φρικαλεοτήτων του πολέμου.

Η γλώσσα τής μετάφρασης είναι στρωτή, άνεπιτήδευτη και άποδίδει πιστά τό έντονο και συχνά «πολεμικό» ύφος του κειμένου. Ο σχολιασμός στις ύποσημειώσεις είναι σε γενικές γραμμές άκριβής και περιορισμένος στο άπαραίτητα για τήν κατανόηση του κειμένου. Δέν είναι σαφές από τις εξηγήσεις τής εισαγωγής άν ο σχολιασμός αυτός έγινε από τον έπιμελητή τής άγγλικής μετάφρασης ή τής ελληνικής — υποθέτουμε τό δεύτερο.

Συμπερασματικά, ή άρθρογραφία του Τρότσκι πού έχει συγκεντρωθεί στον τόμο αυτό, ιδωμένη στο σύνολό τής, έχει μόνο προσφέρει μιá διεισδυτική άνάλυση τής έξαιρετικά σύνθετης πολιτικής και κοινωνικής κατάστασης στο Βαλκάνια —κυρίως στη Βουλγαρία και δευτερευόντως στη Σερβία και τή Ρουμανία— τήν περίοδο των πολέμων 1912-1913, αλλά άποτελεί και ιδιαίτερα συναρπαστικό (τό έπίθετο «εύχριστο» θά ήταν παραπληνητικό) άνάγνωσμα για τον κοινό άναγνώστη.

ΕΛΕΝΗ ΓΑΡΔΙΚΑ ΚΑΤΣΙΑΔΑΚΗ